

sahiptir. Şehrin kurulmuş olduğu vadi yamaçlarında alçak kesimlerde zeytinlikler, yukarıya doğru incir ve nar, daha yükseklerde erik, elma gibi meyve ağaçları yaygınlaşır. Bu sıralanış, şehrin aşağı mahalleleriyle yukarı mahalleleri arasında iklim farkı olduğunu gösterir ki gerçekten aşağıdaki Çayağzı mahallesinde ağaçlar çiçek açtığı halde yukarıdaki mahallelerin karlar altında bulunması görülebilen olaylardır.

Şehrin nüfusu, Türkiye topraklarına katıldıktan sonra 1925 yılında yapılan deneme mahiyetindeki mahallî bir nüfus sayımında 2139 olarak tesbit edilmiştir. Cumhuriyet'ten sonra 1927'de yapılan ilk sayımda nüfus henüz 2943 idi. Bu sayı önceleri çok yavaş şekilde artarak 1970'e kadar 10.000'i aşamadı. 1970'te 13.109 olan nüfus 1985'te 18.720'yi buldu. Bu rakam içindeki faal nüfusun % 40'ını idarî hizmetlerde çalışanlar oluşturur. Buna karşılık ticaretle uğraşanların oranı sadece % 8'dir. Bu da şehirde ve çevresinde önemli bir sanayileşme olmayışının ticaret hayatında görülen sonucudur. Zira Artvin şehrindeki tek sanayi kuruluşu lif-levha fabrikasıdır. Şehir dışındaki eski bir park son yıllarda sanayi çarşısı haline getirilmiştir. Ancak burada ufak çapta onarım ve kaynak işleriyle mobilyalar yapılmaktadır. Sanayileşme olmadığından başka yörelerde görülen köyden şehre nüfus akını da hızlı değildir. Şehrin nüfusunun hâlâ 20.000'i bulmamış olması da buna bağlanabilir.

Şehirde tarihî eser olarak, Çarşı mahallesinde 1278 (1861-62) yılında inşa edilip 1953'te yeniden yaptırılan Çarşı (Merkez) Camii, I. Dünya Savaşı'nda Ermeniler tarafından yıkılan Orta mahalledeki Orta Cami, Çayağzı mahallesindeki 1207 (1792-93) tarihli, Livane sancak beylerinden Sâlih Bey'in yaptırdığı Çayağzı Camii ve Dere mahallesinde bulunan eski bir caminin yerinde 1921'de yeniden inşa ettirilen Balcıoğlu Camii ile Çarşı Hamamı sayılabilir. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 1990 yılı istatistiklerine göre Artvin'de il ve ilçe merkezlerinde 60, bucak ve köylerde 535 olmak üzere toplam 595 cami bulunmaktadır. Artvin şehir merkezindeki cami sayısı ise on ikidir.

Artvin şehrinin merkez olduğu Artvin ili Rize, Erzurum, Kars illeri ve kuzeyden Sovyetler Birliği sınırı ile kuşatılmıştır; kuzeybatısında ise Karadeniz vardır. Merkez ilçeden başka Ardanuç, Arhavi, Borçka, Göktaş (Murgul), Hopa, Şavşat ve

Yusufeli adlı yedi ilçeye ve yirmi bir bucağa ayrılmış olup 7436 km² genişliğindeki topraklarında 303 köy bulunmaktadır. 1985 sayımına göre nüfusu 226.338, nüfus yoğunluğu ise 30 idi.

BİBLİYOGRAFYA:

Ksenophon, *Anabasis* (trc. Tanju Gökçül), İstanbul 1976, s. 134; Strabon, *Coğrafya* (trc. Adnan Pekman), İstanbul 1969, s. 16 vd.; Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 290; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 108; Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc*, s. 254; Muvahhid Zeki, *Artvin*, İstanbul 1927; *Düstur*, Üçüncü tertip, Ankara 1929, I, 92; a.e., Üçüncü tertip, Ankara 1957, XXXVII, 4211 a.e., Üçüncü tertip, Ankara 1986, XVII, 171; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953, I, 403-424, 519-524; M. Fahrettin Kurzioğlu, *Kars Tarihî*, İstanbul 1953, I, 521; a.m.f., *Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, bk. İndeks; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1960, s. 785; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*, İstanbul 1962, s. 52-53; E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (trc. Filket İşiltan), İstanbul 1970, s. 50-51, 52; M. Tevfik Tarkan, *Orta ve Aşağı Çoruh Havzası*, Ankara 1973, s. 68, 70-71, 100-103; Fahir Armaoğlu, *Siyasî Tarih 1789-1960*, Ankara 1975, s. 268-269, 272, 455-456; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet (1550-1650)*, İstanbul 1978, s. 140, 180; I. M. Diakonof — S. M. Kashkai, *Geographical Names According to Urartian Texts*, Wiesbaden 1981, s. 44, 81; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Ankara 1983, I, 27-31; *Türkiyede Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1983, I, 735 vd.; Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihî*, Erzincan 1987, II, 381-382; Kurt Bittel, "Artvin'de Bulunan Tunçtan Mamül Asarı Atika", *Türk Tarih Arkeologiya ve Etnografya Dergisi*, I, Ankara 1933, s. 150-156; Hamid Sadî Selen, "Doğu Anadolu Yolları ve Manzaraları", *Türk Coğrafya Dergisi*, sy. 11-12, Ankara 1949, s. 102-109; İsmail Kayabalı — Cemender Arslanoğlu, "Kuzey Doğu Anadolu Sınırlarının Tarihî", *TK*, XI/126 (1973), s. 324-536; Gotthard Jaschke, "Die Elviye-i Selase Kars, Ardahan und Batum", *Wi*, XVIII/1-2 (1977), s. 19-40; M. H. Yınanç, "Akkoyunlu", *İA*, I, 259; Fr. Taeschner, "Artvin", *EJ²* (İng.), I, 667.

METİN TUNCEL

ARÜBE

(العروبة)

İslâmiyet'ten önce
Araplar'ın
cuma gününe verdikleri ad.

Araplar İslâmiyet'ten önce haftanın yedi gününü "evvel, ehven, cubâr, dubâr, mu'nis, arûbe, şiyâr" diye adlandırıyorlardı. İbrânîce'de "gurup" mânasına gelen ereb kelimesi, yahudiler tarafından ereb shabat (cumartesi akşamı) şeklinde cuma günü hakkında kullanılmış-

tır. Ârâmîce olan ve Süryânîce'de "rahmet" mânasına gelen bu kelime Arapça'ya arûbe şeklinde geçmiştir. Kelimenin harf-i ta'rifsiz kullanılması daha fahiş kabul edilmiştir. Arûbe yerine cum'a isminin Araplar arasında ne zaman kullanılmaya başlandığı hakkında iki rivayet vardır. Bunlardan birincisine göre, Kureyşliler arûbe günü Hz. Peygamber'in sekizinci ceddî Kâ'b b. Lüeyy'in etrafında toplanarak onun sohbetini dinlerlerdi. Bu sebeple Kâ'b arûbe gününe, "toplanma günü" mânasına gelmek üzere cum'a adını vermiştir. İkinci rivayete göre ise hicretten önce bir araya gelen Medineli müslümanlar, yahudilerin haftada bir toplandıkları özel bir günleri (cumartesi) bulunduğunu, hristiyanların da böyle bir günleri (pazar) olduğunu söyleyerek arûbe günü toplanıp ibadet etmeyi kararlaştırdılar ve arûbeyeye de bu günde bir araya geldikleri için cum'a adını verdiler. Aynı rivayete göre İslâm'da ilk cuma bu şekilde ortaya çıkmış, Cum'a süresi bu olaydan daha sonra nâzil olmuştur. Arûbe adı ise bundan sonra hiç kullanılmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

Lisânü'l-'Arab, "arab" md.; *Tacü'l-'arûs*, "arab" md.; Ebû Zekeriyâ el-Ferrâ, *el-Eyâm ve'l-leyâlî ve's-sûhûr* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire 1400/1980, s. 37-38; Mes'ûdî, *Mürâcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), II, 191; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bulâğu'l-ereb*, I, 235, 273, 274-275; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4975-4980; Cevad Ali, *el-Mufaşşal*, VIII, 465-469; *Tecrid Tercemesi*, III, 3-8; Mahler, "Arûbe", *İA*, I, 625; M. Plessner, "Tarih", *İA*, XI, 778.

MUSTAFA FAYDA

ARÛS RESMÎ

Osmanlılar'da
düğün veya gerdek için alınan
bir vergi.

"Gelin" anlamına gelen arûs kelimesini Araplar "güveyi" mânasında da kullanırlar. Osmanlı kanunnâmelerinde ve tahrir defterlerinde resm-i arûs, arûsiyye, arûsâne ve gerdek resmî adlarıyla kaydedilen bu vergi zuhûrata bağlı bâd-ı hevâ* vergileri içine girer. Düğün veya gerdek sırasında alınan arûs resmî, nikâh sırasında nikâhı tescil eden kadılarca istenen vergiden ayrıdır. Nikâh resmî, malî duruma göre zenginden 1 altın, fakirden 12 akçe, orta halliden ise bu iki miktar arasında alınırdı. Arûs resmî ise timar sahibinin kendi toprağındaki reâyadan talep ettiği gerdek

hakkıdır. Feodal karakterli bu vergi, Osmanlılar'a muhtemelen fethettikleri ülkelerin cârî örf ve kanunlarından geçmiştir. Nitekim Osmanlı hâkimiyetine giren sancakların kanunnâmelerinde daha önceki uygulamalara da temas edilmektedir. Meselâ Akkoyunlu ve Dulkadırlılar'dan Osmanlılar'a intikal eden yerlerde arûs resmi eski uygulamadaki şekli ile alınmaktaydı. 1519 tarihli *Sis Sancağı Tahrir Defteri*'nde bulunan Sultan Kayıtbay kanunu da böyle bir verginin Memlükler'de var olduğunu göstermektedir. Memlükler'de düğün sırasında şarkı söyleme ve raksetme belli kişilerin tekelinde idi. Düğün sahipleri, bir iltizam* şekline dönüşen bu âdet için en az 20 altın ödemekte idiler. Buna benzer bir uygulama Erzurum'da da yapılmaktaydı. Erzurum kanunnâmesinde, kalelerde bulunan sancak beyi mehterlerinin köylere çıkıp düğün yapanlardan 5'er akçe aldıkları, köy çalgıcılarından da bilgileri dışında düğünlerde çalgıcılık yaptıkları için cerîme istedikleri belirtilmekte ve bütün bu haksız uygulamaların yasaklandığı yazılmaktadır (Barkan, *Kanunlar*, s. 70). Şu halde feodal karakterli gibi görünen bu verginin ilk doğuş tarzı ne olursa olsun, düğün dernek gibi mutlu bir olay dolayısıyla devlete yahut devletin mümessili olan timar sahibine bir gelir sağlamak gayesiyle konulduğu anlaşılmaktadır.

Arûs resminin miktarı gelinin durumuna yani bâkire, dul ve gayri müslim (zimmiye) olmasına göre değişmekteydi. Ayrıca bazı bölgelerde halkın zengin veya fakir olması miktarın tesbitinde önemli rol oynamaktaydı. Cüzi farklılıklar hariç, genellikle müslüman bir bâkire kız için 60 akçe, dul kadın (seyyibe) için 30 akçe arûs resmi takdir edilmişti. Fakirlerden bu rakamların yarısı isteniyordu. Gayri müslim bâkire kız ve dul kadın (bîve) için de bu resmin miktarı müslümanlardan alınanın yarısı idi. Hüdâvendigâr (Bursa), Kütahya ve İç-İl sancaklarından müslüman bâkire için 60 akçe, dul için 40 akçe, fakir olanlar için ise bu rakamların yarısı alınıyordu. Toprağa bağlı bulunmayan sürekli hareket halindeki konar göçer bir kısım Türkmen boylarında gerdek resmi birer koyun veya davar olarak tesbit edilmişti. Bir kısım boylar ise bunun karşılığını akçe olarak öderlerdi. Bunlar vergiyi asıl bağlı bulundukları yere verirler, başka bir timar toprağında meydana gelen evlenmeler için o yerin timar sahibi hiçbir

hak iddia edemezdi. Bozok sancağında bu vergi nisbetleri eski uygulamanın da tesiriyle oldukça yüksekti. Burada bir kız kendi boyundan bir kocaya varırsa 100, başka bir boydan biriyle evlenirse 200 akçe arûs resmi alınırdı. Ancak bu hüküm daha sonra ağır bulunarak kız için 60, dul için 30 akçeye indirilmişti. Ortakçı-kul köylerinde kul ve cârîyelerin evlenmelerinde bâkire kızıdan 30, duldan ise onbeş 15 arûs resmi alınıyordu.

Gelinin durumuna göre takdir edilen arûs resmini hangi tarafın ödediğine dair kanunnâmelerde açık bir ifade bulunmamakla birlikte, resmi toplayacak taraf ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Tahsil işi, köyün tasarruf şekline göre has, zeâmet, timar sahibine, vakıf köy ise ilgili vakfın mütevellisine aittir. *Mâlikâne-divanı** sisteminin uygulandığı yerlerde bu resim divânî sahibinin, timar köylerde de yarı yarıya sancak beyi ile timar erinindir. Bir timarda oturan piyade, müselleme, eşkinci, yamak, tatar, cambaz gibi özel bir teşkilâta bağlı olan askerî*lerde gerdek resmi her teşkilâtın kendi reisi tarafından alınmaktaydı. Aynı şekilde şahinci, doğancı gibi saray için avcı kuşu yetiştiren zümrelerin kızlarının arûsâneleri sipahiye ait olmayıp devlet adına toplanırdı. Sipahilerin kızları evlenince bu resmi sancak beyleri, hisar erlerinin kızlarınınkini dizdarları, sancak beyi kızlarının arûs resimlerini beylerbeyiler alırdı. Beylerbeyilerin kızlarınınkini ise padişah namına hazineye gelirdi.

Arûs resmi Tanzimat'tan sonra kaldırılarak yerine "izinnâme harcı" konmuştur. Evlenmek isteyenler kadıya başvurarak evlenmelerinde bir engel bulunmadığına dair izinnâme alırlardı. İzinnâme harcı kızlar için 10, dullar için 5 kuruş olarak tesbit edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hacer, *Inbâ'ü'l-gumr*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2974, vr. 42*, 73*; *Kanunnâme-i Sultânî* ber Müceb-i Örf-i Osmânî (nşr. R. Anhegger—Halil İnalçık), Ankara 1956, s. 51-52, 64; *Kanunnâme-i Âl-i Osmân* (TOEM ilâvesi, nşr. M. Ârif), İstanbul 1329, s. 39; Barkan, *Kanunlar*, s. 4, 13, 21, 26, 49-50, 68, 70, 129, 151, 154, 168, 171, 271, 285, 309, 393; a.mlf., "Timar", *İA*, XII/1, s. 308-309; "Osmanlı Kanunnâmeleri", *MTM*, I/1 (1331), s. 110, 111; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler", *DTCFD*, V (1947), s. 506-507; Yusuf Halaçoğlu, "Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (Kozan) Sancağı", *TD*, sy. 32 (1979), s. 888, 889, 1041; B. Lewis, "Arûs Resmi", *El²* (İng.), I, 679. HALİL SAHİLLİOĞLU

ARÜSİ

(العروسی)

Yetiştirdiği âlimler ve
Ezher şeyhleriyle tanınan Mısırlı bir aile.

Menüfiye'nin Uşmûn kazasına bağlı Arûs köyüne nisbetle tanınan bu ailenin önde gelen simaları şunlardır:

1. Ahmed el-Arûsî (أحمد العروسی) (ö. 1208/1793). Arûsiler'in en büyüğüdür. 1133'te (1721) Arûs'ta doğdu. İlk öğrenimini burada yaptı. Daha sonra Kahire'ye gitti. Abdullah eş-Şübrâvî'den tefsir, Hasan el-Cebertî'den cebir ve matematik okudu. Yûsuf el-Hifnî, Ali Kayıtbâyî, İbrâhim el-Halebî gibi hocaların derslerine devam etti. Ali es-Saîdî'nin Bulak Merze Camii'ndeki derslerini takip ederek ona yıllarca yardım etti. Arap dili ve edebiyatı, hadis ve fıkıhta zamanının önde gelen âlimlerinden biri oldu. "Şehâbeddin", "imam", "allâme" gibi unvanlarla anıldı. Mustafa el-Bekrî el-Halvetî ve Uryân diye meşhur Ahmed b. Hasan en-Neşretî'nin sohbet ve zikir meclislerine devam ederek onlardan tarikat icâzeti aldı. Özellikle Mustafa el-Bekrî'nin ilgisini kazandı ve onun kızlarından biryle evlendi.

İdareciler ve ilim adamları arasında otoritesiyle tanınan Ahmed el-Arûsî 1778'de Ezher şeyhliğine seçildi. İlmî dirayeti yanında idarî ve siyasî nüfuza ve halk ile idareciler arasındaki sürtüşmeleri ortadan kaldıracak derecede etkili bir şahsiyete de sahipti. Nitekim Şarkîye iline bağlı Hüseyniye ilçesi halkına zulmeden Mısır Valisi Ahmed Ağa, Arûsî'nin teşebbüsüyle görevinden uzaklaştırılmış, yeni vali Ezher şeyhliğine kadar bizzat gelecek onun rızasını alma gereğini duymuştur. Ahmed el-Arûsî Kahire'de vefat etti ve Şeyh Uryân Camii Mezarlığı'na defnedildi. Hocası Melevî'nin *et-Tenvîr fî is-ķāt't-tedbir* adlı manzum eserine ve Semerkandî'nin *ed-Dürerü'l-ilâhiyye* şerhine birer hâsiye yazmıştır.

2. Şemseddin Muhammed el-Arûsî (شمس الدين محمد العروسی) (ö. 1245/1829). Ahmed el-Arûsî'nin dört oğlundan en büyüğüdür. Kavalalı Mehmed Ali Paşa zamanında Ezher şeyhliğine seçildi (1818). 1822'de konulan emlak vergileri yüzünden halkın idareye karşı ayaklanması olayına adı karıştı. Öğrencilerinin, ilim adamları ve yöneticilerin büyük saygı duyduğu Muhammed el-Arûsî yazmaktan çok okuma ve araştırmaya düşkün olması, öğretim ve idarecilik meşguliyetlerinin ağırlığı yüzünden eser yazmaya